

2-án vezényelt Petrőczy István százados júliusban – a magyarok között elsőként – megkapta a 13. sorszámu „tábori pilóta” igazolványt. Ezzel élete éles, új és rendkívül jelentős fordulatot vett. A szerző ezt követően bemutatja a katonai pilótakiképzés kezdeti lépéseit. Petrőczy százados az első lépésektől mind nagyobb szerepet kapott e téren, legyen az pilótakiképzés, repülőtér-építés vagy repülőverseny. 1913-ban viszont már repülőszázad-parancsnokként mérettetett meg, majd 1914 szeptemberétől visszatért a „bölcshöz” a bécsújhelyi repülőcsoport és repülőtér parancsnokaként. 1915-ben a balkáni haderő légügyi referenseként, majd a bécsújhelyi repülőtisztai iskola parancsnokaként működött. A következő évben ismét harctéri tapasztalatok szerzésére nyílt módja repülőegység-parancsnoki beosztásban, illetve megszervezte a 3. hadsereg légi fényképészeti részlegét. 1917-ben átvette a Repülőarzenál parancsnoki beosztását. A Monarchia összeomlása azonban lezárta Petrőczy alezredes gazdag életpályájának ezen szakaszát.

Révész Tamás ezt követően felvázolja az önálló magyar katonai repülés megteremtésére irányuló, kezdetben nyílt, majd – a Trianoni békediktátum következtében – rejtett erőfeszítéseket, s ebben Petrőczy István alezredes (ezredes) tevékenységét, mint a Honvédelmi Minisztérium 37. (Légügyi) osztályának a vezetője, később légiforgalmi igazgató, a Kereskedelemügyi Minisztérium II. Légügyi szakosztályának a vezetőjeként.

1923 nyarán lezárult Petrőczy ezredes katonaelete. A szerző azonban tovább kutatta tevékenységét, így bepillantást nyújt abba, hogy a két világháború közötti magyar belpolitika miként hatott rá, milyen konkrét szerepet vállalt benne mindaddig, míg 1929-ben meg nem találta az újabb nagy kihívást, a Légoltalmi Liga megszervezését. Emellett jelentős publikációs tevékenységet is végzett a légoltalom-légvédelem problémakörében.

A könyvből megismerhetővé válik Petrőczy István élete utolsó másfél évtizedének nehézsége is: az imádott „életközegéből” való mind egyértelműbb kimaradás, a háború, felesége súlyos betegsége, lakásának és vagyonának „szétbombázása”, majd a háború utáni népbírói ítélet, amely a korábbi politikai tevékenységére való tekintettel megfosztotta rendfokozatától és nyugdíjától. A később visszakapott nyugdíjtörődék és kegydíj ellenére, 1957-ben bekövetkezett halála talán megváltás volt számára. A könyv végén a szerző külön fejezetet szentel Petrőczy István helikopterrel kapcsolatos elképzeléseinek, különböző találmányainak.

A Petrőczy sors-, pálya- és munkatársairól közreadott adatok mind a „szakmabeli”, mind a laikus érdeklődők figyelmére számot tarthatnak, a témakör kutatói számára pedig értékes segítséget nyújthat a bőséges irodalom-, folyóirat-, elektronikus dokumentum- és egyéb forrásjegyzék is.

M. Szabó Miklós

GLENN FOARD – RICHARD MORRIS

THE ARCHAEOLOGY OF ENGLISH BATTLEFIELDS. CONFLICT IN THE PRE-INDUSTRIAL LANDSCAPE

(Council for British Archaeology: York, 2012. 216 o. ISBN 9781902771885)

Glenn Foard 1976-ban diplomázott régészetből az University of London hallgatójaként, 2008-ban szerzett PhD tudományos fokozatot a battlefield archaeology tárgyköréből (University of East Anglia), jelenleg az University of Huddersfield tanára. Richard Morris professzor 1971-től foglalkozik régészettel. Régészetet tanított az University of York és az University of Leeds-en, jelenleg az University of Huddersfield tanára. Foard és Morris egyik fő kutatási területe a szigetországi közép- és kora újkori csatateretek kutatása.

A jelen munka az Egyesült Királyság csatatereteinek régészeti kutatási eredményeit hivatott bemutatni. A monográfia tartalomjegyzékkel, a felhasznált képek és táblák jegyzékével, a kötetben szereplő rövidítések feloldásának listájával és (az angol mellett francia és német nyelven is olvas-

ható) rezümével kezdődik, majd a 9 számozott tematikus fejezetet követően appendixszel, irodalomlistával és tárgymutatóval záródik. Foard és Morris jelen munkája grafikonokkal, térképekkel, fotókkal és képekkel gazdagon illusztrált. Az irodalmi hivatkozás a szövegközi zárójeles hivatkozási rendszert követi. A könyv felépítésére jellemző, hogy egy-egy korszak konfliktusrégészeti problémakörének áttekintése után az érintett történeti időszak jelentősebb összecsapásainak terepkutatását és annak eredményeit bemutató esettanulmányok olvashatóak. A szerzők már a rezümében állást foglalnak a csataterék kutatásának módszertanát illetően, Foard és Morris alapvetően a Holst-féle modellt veszi át: a régészeti terepkutatás az írásos és képi források alapján történő tájrekonstrukció és az események terepi kivetítése alapján felállított hipotézisek igazolásának fő eszköze. Az első számozott fejezetben, a bevezetésben a szerzők megadják a könyv által érintett időintervallum kereteit: a prehistorikus, illetve római kort, kora középkort (410–1065), késő középkort (1066–1500) és végül a kora újkort; továbbá ismertetik a battlefield archaeology tágabb fogalmi keretének megelőző kutatási tárgykörökét (csata, ütközet, portya, ostrom).

A második fejezet (*The evidence and its investigation*) középpontjában a csataterék lokalizációs problémaköre áll. A beszédes földrajzi nevek, a csatának emléket állító egyházi alapítások (monostorok, templomok), az emlékművek topográfiai elhelyezkedése, a (sok esetben anakronizmuson nyugvó) történeti hagyományok gyakran tévútra vezethetik a kutatást. A fejezetben jelentős részt foglal el a már korábban is érintett régészeti módszertan elméleti kifejtése. Az írott és képi források alapján történő csataterék-lokalizáció és eseményrekonstrukció fontos eszköze a korabeli táj rekonstrukciója, a tájhasznosítási módszerek áttekintése és a terepen talált tárgyi emlékek (a középkor esetében a nyílhegyek, a kora újkor esetében a kézi tűzfegyverek lövedékeinek) leletmintázat-elemzése. A módszertani fejtegetések mellett kihangsúlyozzák – Hastings és Bosworth példáját hozva – a csataterék-látogatóközpontok kulturális fontosságát is. (Hazánkban egyelőre sajnálatos módon a múzeumokkal kombinált látogatóközpontok szinte egyedüli példájaként a Mohácsi Emlékpark említhető meg.)

A harmadik fő tematikai egységet (*English battlefields: from prehistory to 1454*) a szerzők széles időintervallum összecsapásainak szentelik: a fejezet az antikvitás korszakától a kései középkorig vezet. A szigetországi római kori régészetnek konfliktusrégészeti vonatkozásaiból több példát (Mons Graupius, Cefn Carnedd, Hod Hill, Maiden Castle, Cadbury) is olvashatunk a csekély őskori példa mellett. A németországi Kalkriese példáján keresztül kerülnek bemutatásra az ókori csataterék kutatásának nehézségei. A már a XIX. században is kutatott, Augustus-korabeli csataterék területéről jelentékeny számú, a római katonasághoz köthető tárgyi emlék látott napvilágot, ugyanakkor nehéz egyértelműen elkülöníteni a biztosan a római hadsereg emlékműanyagához köthető leleteket a kereskedelmi áru, vagy zsákmányként értelmezett tárgyaktól. A kora középkori csataterék lokalizációja a rendelkezésre álló írásos források (a középkori elbeszélő források műfaji sajátosságaiból származó korlátozott információk) miatt szintén igen nehézséges. (A 937. évi brunanburhi összecsapásnak például hét lokalizációs elmélete is van.) A kutatás elsősorban a római korban épített, újra felhasznált erődök, úthálózat, a burh-rendszer és a korabeli hadszervezet jellegzetességeinek vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. A „késő középkori” (1066 utáni) csataterék kutatása kapcsán már komplex munkamódszeren alapuló terepkutatásra is olvashatunk példát. Northallerton (Yorkshire, 1138) esetében az írott forrásokból rendelkezésre álló, a csata emlékét őrző földrajzi helynevek (Scot Pits, Scotpits Lane) és a csatáról beszámoló írásos források és térképészeti emlékek elemzése alapján tájrekonstrukció mellett geofizikai felmérésre és terepbejárásra is sor került.

A negyedik fejezet (*Gunpowder weapons on the battlefields*) elején a szerzők a tűzfegyverek európai és XIV. századi angliai megjelenéséről írnak. Az első olyan angliai összecsapások, amelyekben a szembenálló felek már nagyobb számban használtak kézi tűzfegyvereket a Rózsák háborújának csatáihoz (Barnet, St Albans) köthető. A kézi tűzfegyverek lövedékei nagy változatosságot mutattak a vizsgált korszakban, hiszen az ólom mellett kavicsot és vasból készült lövedékeket is felhasználtak. Foard és Morris részletesen ír a hasáb alakú lövedékek kérdésköréről. A vasból készített hasáb alakú lövedékeket a (Mary Rose hadihajó tárgyi emlékei alapján) főleg kartácslővedékeként interpretálják, míg az ólomból készült, hasáb alakú lövedékeket (illetve az eredetileg golyó formájú lövedékekből szögletesre kalapált darabokat) kézi tűzfegyverekhez kötik. A szerzők is felhívják a figyelmet, hogy a csatateréken talált lövedékek elkülönítése (kartácsgolyóként vagy kézi tűzfegyverhez tartozó lövedékként való értelmezés) sok esetben bizonytalan. Az interpretációs

kérdések kapcsán a szerzők a „kísérleti régészeti” kutatásokra nagy hangsúlyt fektetnek (a kartács-golyók kísérleti régészeti témájához lásd: D. Allsop – G. Foard: *Case Shot: an Interim Report on Experimental Firing and Analysis to Interpret Early Modern Battlefield Assemblages*. *Journal of Conflict Archaeology*, 3. [2007] 111–147. o.)

A szerzők az ötödik fejezetet (*The Wars of Roses: 1455–1487*) a Rózsák háborújának szentelik. Az 1461. évi towtoni (Yorkshire) összecsapás a háború legvéresebb (de legoptimálisabb forrásbázissal rendelkező) csatája. A rendelkezésre álló írásos források áttekintése mellett komplex terepkutatásra is sor került, a nyílhegyek terepi leletmintázata alapján egyedül ezen a csatatéren sikerült tömegsír található az ásató régészeknek Angliában. (Fontos megjegyeznünk azt, hogy a csatatéren talált tömegsír eleve egy bolygatott sírhely volt, a towtoni tömegsírokhoz lásd: V. Fiorato – A. Boylston – C. Knüsel [ed.]: *Blood Red Roses. The History, Archaeology and Anthropology of a Mass Grave from the Battle of Towton, AD 1461*. Oxford, 2000.) A Rózsák háborújának több összecsapásának lokalizálásában kulcsszerepet játszottak a régészeti megfigyelések. Például az 1485. évi bosworthi csata esetében a fémkereső műszeres terepbejárásnak, illetve speciális leleteknek (köztük egy III. Richárd címeralakjával díszített övcsatnak) köszönhetően vált lehetővé a csatatér térbeli lehatárolása.

A hatodik fő tematikai részben (*The 16th century*) a XVI. század angol-skót háborúiról, illetve a század közepének felkeléseinek (Pilgrimage of Grace, Wyatt’s Rebellion) kutatásáról olvashatunk. Érdemes megjegyeznünk, hogy a Rózsák háborújához, vagy az angol polgári forradalom csatáihoz képest a kor összecsapásai lényegesen kevésbé kutatók.

A hetedik fejezet (*The 17th century*) az angol polgári forradalom csatáinak kutatását adja (a korszak hadtörténeti áttekintése természetesen kiegészül az angol-holland és a jakobita háborúk témájával). A szerzők Braddock Down (Cornwall, 1643), Edgheill (Warwickshire, 1642) és Sedgemoor (Somerset, 1685) példáján keresztül mutatják be a kora újkori csatatereknek az írott és képi források kutatására, a tájrekonstrukcióra és a csatatér tárgyi leletmintázatára (különösen a kézi tűzfegyverek lövedékeinek leletmintázatára) épülő régészeti módszertanát. A korábbi korszakok konfliktusrégészeti gyakorlatának megfelelően a várak, erődített udvarházak és városerődítmények (Grafton Regis, Boarstall, Beeston Castle, Sandal Castle) régészeti kutatási eredményeivel is kiegészül a fejezet.

A nyolcadik fejezetben (*Managing battlefields*) rendkívül értékes, a csatatereken talált tárgyak leletmintázatának értelmezésére vonatkozó kritikai észrevételek olvashatóak. A szerzők már a towtoni csatatér kutatásának ismertetése során is felvetették, hogy a talaj kémiai hatásai kihatnak az eseményrekonstrukció és csatatér-lokalizáció szempontjából fontos tárgyak (például vas nyílhegyek) fennmaradására. Az elsődleges vagy másodlagos eltemetődést, illetve a leletmegmaradást meghatározó tájhasználati metódusok, a talaj kémiai jellegzetességei és a nem tudományos igényű „fémkeresőzés” jelentős mértékben befolyásolja a csataterек leletmintázatát. A szerzőpáros ebben a tematikai részben ír részletesen a csataterек nyilvántartási rendszeréről, rendszereiről, a Register of Historic Battlefields mellett két további adatbázisra is felhívják az olvasók figyelmét: az egyik a Historic Environment Record (HER), a másik a Selected Heritage Inventory for Natural England (SHINE). A fejezet végén újra említésre kerül a nem tudományos igényű fémkeresőzés (militaria-gyűjtés) problémája. Ebben a vonatkozásban példaértékű előre lépésnek tartható az angol örökségvédelmi szakintézmények, a National Council for metal Detecting és a Federation of Independent Detectorists közti együttműködés eredményeként megszületett Code of Practice for Responsible Metal Detecting példája. (Internetes forráshely a kódex szövegéhez: <http://finds.org.uk/getinvolved/guides/codeofpractice>, a letöltés ideje: 2013. 07. 31.) A számozott fejezetek sora egy rövid, az olvasóhoz írt átfogó gondolatokat tartalmazó konklúzióval záródik.

A recenzált monográfia jól párhuzamba állítható a Tony Pollard és Neil Oliver által írt, 2002–2003-ban megjelent *Two Men in a Trench* című, két kötetből álló könyvsorozattal. Jóllehet a Pollard – Oliver-könyvek a gazdag régészeti eredmények mellett sem lépik át a tudományos igényű népszerűsítő irodalom kereteit, Foard és Morris munkája ugyanakkor a nagyon gazdag irodalmi hivatkozással, a legújabb terepkutatások eredményeit is felhasználó módszertani gondolatokkal alapvető jelentőségű alkotásként tartható számon a csatatér-régészeti, illetve konfliktusrégészeti témájú könyvek sorában.

Polgár Balázs